

**BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KASBIY-SUBYEKTIV
POZITSIYASINING TUZILISHI****Imurodov Samadjon Xolberdiyevich**Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti,
Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakultetining fakultetlararo

Pedagogika kafedrasida mustaqil tadqiqotchisi

e-pochta: I.Samad@gmail.com**Ильмуродов Самаджон Холбердиевич**Самаркандский государственный университет имени Шарафа Рашидова,
Межфакультетский факультет дошкольного и начального образования

Независимый исследователь кафедры педагогики

Imurodov Samadjan KholberdievichSamarkand State University named after Sharaf Rashidov,
Inter-Faculty of the Faculty of preschool and primary education

Independent researcher of the Department of pedagogy

Annotatsiya: *Maqolada bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-subyektiv pozitsiyasi shaxsning o'zini anglash, kasbiy maqsadlarni ongli tanlash va ijodiy amaliy faoliyatga tayyorlik orqali shakllanishi tahlil qilinadi. Kasbiy-subyektiv pozitsiyaning kognitiv, motivatsion-qiymatli va operatsion-faoliyatli komponentlari mustaqil qaror qabul qilish va refleksiya jarayonlarini kuchaytiruvchi omil sifatida ko'rsatiladi.*

Kalit so'zlar: *kasbiy-subyektiv pozitsiya, bo'lajak o'qituvchi, motivatsiya, kognitiv component, refleksiya.*

Аннотация: *В статье анализируется формирование профессионально-субъектной позиции будущих учителей через осознание себя, осознанный выбор профессиональных целей и готовность к творческой практической деятельности. Когнитивный, мотивационно-ценностный и операционно-деятельностный компоненты профессионально-субъектной позиции представлены как факторы, усиливающие процессы принятия самостоятельных решений и рефлексии.*

Ключевые слова: *профессионально-субъектная позиция, будущий учитель, мотивация, когнитивный компонент, рефлексия.*

Annotation: *The article analyzes the formation of pre-service teachers' professional-subjective position through self-awareness, conscious selection of career*

goals, and readiness for creative practical activity. The cognitive, motivational-value, and operational-activity components of the professional-subjective position are presented as factors that enhance independent decision-making and reflection processes.

Keywords: professional-subjective position, pre-service teacher, motivation, cognitive component, reflection.

Ta'lim taraqqiyotida eng yuksak qadriyat sifatida mutaxassis shaxsi o'z imkoniyatlarini ochishga, o'zini uzluksiz rivojlantirishga, ijodiy salohiyatini amalga oshirishga bo'lgan ehtiyoji hamda kasbiy o'sishga, ma'naviy va jismoniy mukammallikka intilishi muhim o'rin tutadi. Bo'lajak o'qituvchining kasbiy shakllanishi va uning subyektlik faoliyati oliy ta'limning asosiy vazifasi sifatida talqin etiladi. Shu sababli bo'lajak o'qituvchining kasbiy-subyektiv pozitsiyasi uning amaliy faoliyatida, kasbiy tajribasida va qaror qabul qilish jarayonlarida tabiiy ravishda mujassamlashgan, kasbiy faoliyatining ajralmas qismiga aylangan bo'lishi lozim.

Psixologik-pedagogik adabiyotlarni nazariy va metodologik tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, **subyektivlik** tushunchasining ham, shu jumladan **talabaning kasbiy-subyektiv pozitsiyasining** ham yagona va umumqabul qilingan ta'rifi mavjud emas. Shunga muvofiq, tadqiqotchilar tomonidan mazkur hodisaning turli **domenal (ustuvor) komponentlari**, ularning **funksional ko'rsatkichlari** hamda **baholash mezonlari** ajratib ko'rsatiladi.

O'rganilgan manbalar mazmunini sintez qilgan holda va kasbiy-**subyektiv pozitsiyasi** tushunchasini metodologik tayanch sifatida qabul qilganimizda, **talabaning kasbiy-subyektiv pozitsiyasi** – bu talabaning borliq va ijtimoiy-amaliy haqiqatga nisbatan shakllangan barqaror munosabatlar tizimi bo'lib, u quyidagi xususiyatlar orqali namoyon bo'lishi mumkin:

- faoliyatning tashabbuskorligi va maqsadga yo'naltirilganligi;
- jarayon va natijaga nisbatan ichki motivatsion determinatsiya;
- mustaqillik va o'zini o'zi belgilash qobiliyati;
- qaror qabul qilishda mas'uliyat;
- ijodiy yondashuv;
- amaliy faoliyatda tashabbus erkinligi;

atrof-muhitni va shaxsning o'zini o'zgartirishga tayyorgarlik, shuningdek, kelajak kasbiy kamolotiga yo'naltirilgan shaxsiy o'sish ehtiyoji. Shu metodik asosdan kelib chiqib, talabaning kasbiy-subyektiv pozitsiyasini tashkil etuvchi quyidagi ustuvor komponentlarni va ularning mezonlarini ajratamiz: **shaxsiy-ongli komponent**,

motivatsion-aksiologik (qadriyatga yo'naltirilgan) komponent, hamda operatsion-faoliyat komponenti.

Subyekt — bu ongli faoliyat yurituvchi shaxs bo'lib, u o'zining faoliyati va mavjudligi jarayonida, ma'no izlashda, maqsadlarni belgilash va ularga erishishda namoyon bo'ladi. Subyektning asosiy belgisi faqat atrofdagi voqelikni o'zgartirish qobiliyati emas, balki eng avvalo o'zini o'zgartirishga intilishdir. Shu bois, bizning fikrimizcha, subyektivlik mezonlari ichida **shaxsiy-ongli mezon** birlamchi va yetakchi o'rin egallashi lozim. Talabaning ichki salohiyatini ochish va uni rivojlantirish jarayoni, o'z navbatida, shaxs uchun ahamiyatli bo'lgan kasbiy va hayotiy qadriyatlarning shakllanishiga hamda mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Shaxsiy-ongli komponent mezonlariga quyidagi intilishlarni kiritamiz: **o'zini o'zi aktualizatsiya qilish, o'zini o'zi determinatsiya (o'z taqdirini belgilash), hamda o'zini rivojlantirishga yo'naltirilganlik.**

Yuqorida qayd etilgan barcha mezonlarda “o'z” prefiksi mavjud bo'lib, u shaxsning o'z “men”ini rivojlantirishga yo'naltirilgan intilishlarini belgilaydi. Biroq, T.A.Olxovanning fikriga qo'shilgan holda, shuni ta'kidlaymizki, subyektivlikning shakllanishi, shu jumladan bo'lajak o'qituvchining kasbiy-subyektiv pozitsiyasining tarkib topishi “... insonning faqat mustaqilligini kuchaytirish bilan cheklanmaydi, balki uning ijtimoiyligini — ya'ni odamlar dunyosida inson bo'la olish qobiliyatini rivojlantirishni ham nazarda tutadi...”. Shu munosabat bilan, mazkur jarayon “... o'z-o'zidan yuz beradigan yopiq tizim emas, balki qo'llab-quvvatlashni, tashqi va ichki omillar uyg'unligida optimal sharoitlarni yaratishni talab etadigan jarayondir”¹.

A.Maslouning ta'kidlashicha², samoaktualizatsiya (self-actualization) — bu insonning o'z salohiyati va shaxsiy imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarishga intilishidan kelib chiqadigan ichki ehtiyojni anglatadi; boshqacha aytganda, u o'z qobiliyatlari, iste'dodi va ijodiy imkoniyatlarini amalda namoyon etish orqali “o'zini” voqealashtirishga bo'lgan talabdir. O'z-o'zini aktualizatsiyaga intilish insonni “to'laqonli faoliyat yurituvchi shaxs” sifatida namoyon bo'lishiga olib keladi. Bunday shaxs muntazam rivojlanish jarayonida bo'lib, bu jarayon davomida o'zini konstruktiv tarzda o'zgartiradi va mukammallashtirib boradi.

O'z-o'zini determinatsiya qilish (self-determination) insonning o'z rivojlanishiga yo'naltirilgan holda tanlov qilish qobiliyati va ushbu tanlovning qabul qilinishi hamda natijalari uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olish salohiyati sifatida

¹ Ольховая Т.А. Концептуальные основы и результаты исследования проблемы становления субъектности студента университета [Текст] / Т.А.Ольховая// Педагогический журнал Башкортостана.- 2009. - №2. –С.10-21.

² Maslow, Abraham H. Toward a Psychology of Being / Abraham H. Maslow // Martino Publishing. - 2011. -180 p.

qaraladi. Amerika psixologlari E.Desi va R.Rayan tomonidan ishlab chiqilgan psixologik nazariyaga ko'ra, shaxs tashqi muhitning obyektiv cheklovlari yoki ongsiz darajadagi intrapsixik jarayonlarning ta'siriga qaramasdan, o'z xatti-harakatlarida tanlov erkinligini his qilish va uni amalga oshirish imkoniyatiga ega. Insonning faoliyat turi yoki qiziqish sohasini erkin belgilash imkoniyatini yaratish, ortiqcha majburlov va sun'iy cheklovlardan voz kechish, sog'lom va to'laqonli shaxs shakllanishiga, o'ziga bo'lgan ishonchning mustahkamlanishiga xizmat qiladi. O'z-o'zini **determinatsiya qilishning mazmunida "determination" atamasi yotadi**, u ingliz tilidan "belgilash", "aniqlash" ma'nolarini anglatadi va shaxsning o'z yo'lini mustaqil ravishda aniqlashi bilan bog'liq psixologik jarayonni ifodalaydi.

Dastlabki ikki olim shaxsning **o'z taqdirini belgilashini** uning hayotiy pozitsiyasini tanlash bilan bog'laydilar. L.I.Bojovichning fikricha, **shaxsiy o'zini aniqlash** — bu "... kelajakdagi yo'lni tanlash, mehnat, jamiyat va umuman hayotda o'z o'rnini topishga bo'lgan ehtiyojdir"³. R.S.Nemovning lug'ati⁴da esa o'zini o'zi aniqlash — bu insonning o'ziga mos **qadriyatlar tizimi, axloqiy me'yorlar, xulq-atvor shakllari, hayot tarzi** va boshqa tamoyillarni tanlab olishi bo'lib, natijada shaxs yetuk, mustaqil va o'z pozitsiyasiga ega inson sifatida shakllanadi.

Shunday qilib, keltirilgan ta'riflar asosida **"samodeterminatsiya" va "o'zini o'zi aniqlash" tushunchalarini mazmunan bir-biriga yaqin, ya'ni sinonim sifatida talqin qilish mumkin.**

O'z-o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini determinatsiya qilish o'zaro birini ikkinchisi shart qiluvchi tushunchalardir. Bunga ko'ra, o'zini rivojlantirish jarayoni shaxsning yangi sifat va fazilatlarini egallashini nazarda tutadi va bu jarayon erkin tanlov sharoitlarida ro'y beradi.

Bo'lajak o'qituvchining kasbiy-subyektiv **pozitsiyasining navbatdagi komponenti** — **motivatsion-qiymatli komponent**, shaxsning barqaror motivatsiyasiga ega bo'lishini, uni ijodiy unsurlarga ega bo'lgan faol o'quv-bilish faoliyatiga undovchi ichki omillar mavjudligini bildiradi. Mazkur motivatsiya aniq kasbiy-shaxsiy rivojlanishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim.

Motivatsiya — bu shaxs faoliyatini faollashtiruvchi omillar majmui bo'lib, ular insonning harakatlari yo'nalishini belgilaydi. **Kasbiy motivatsiya** esa — kelajak kasbiy faoliyatini o'rganishga undovchi va shaxs ongida aks etadigan omillar hamda

³ Божович, Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте [Текст] / Л.И.Божович.- М.,1968. – 464с.

⁴ Немов, Р. С. Психология: Словарь – справочник: в 2-х ч. [Текст] / Р. С.Немов. – М.: Издво Владос – пресс, 2003. – Ч. 1. – 304 с., Ч 2. – 352 с.

jarayonlar yig'indisini anglatadi. Bizning fikrimizcha, aynan **bilish motivlari** kasbiy motivatsiyaning asosiy manbasi sifatida ko'rilishi mumkin.

Haqiqiy kognitiv faoliyatga bo'lgan qiziqish, yangi bilimlarni egallashga intilish asosida ta'lim jarayonida kasbiy qiziqish shakllantirish va rivojlantirish mumkin. Shu bois ushbu komponent quyidagi mezonlar orqali tavsiflanadi: kasb tanlashda ongli yondashuv, o'quv-bilish faoliyatiga qiziqish, barqaror kasbiy motivatsiya, ijodiy va kasbiy o'zini ro'yobga chiqarishga intilish.

Bo'lajak o'qituvchining kasbiy-subyektiv pozitsiyasining so'nggi komponenti — **operatsion-faoliyatli komponent** — uning faol amaliy faoliyatini ifodalaydi. Ushbu komponentning asosiy mezonlarini belgilashda biz talabani faol, ijodkor va transformatsion faoliyat yurituvchi subyekt sifatida ko'rdik. Har qanday faoliyat o'zining maqsadi, vazifalari va natijasiga ega bo'lishi lozim.

Talaba va o'qituvchi, shuningdek, guruhdoshlar o'rtasidagi ishonchli va empatik muloqot sharoitida shaxsning muvaffaqiyatli o'zini rivojlantirishi ta'minlanadi. O'z fikrini boshqalarining nuqtai nazari bilan taqqoslash, muhokama, bahs va dialog jarayonida o'zining haq yoki xato ekanini anglash **o'z-o'zini tahlil qilish** (samorefleksiya) hamda **o'z-o'zini anglashning** shakllanishiga olib keladi.

Demak, bo'lajak o'qituvchining kasbiy-subyektiv pozitsiyasi — **o'zini rivojlantirishga tayyorlik, mustaqil qaror qabul qilish, hamkorlikda ishlash, refleksiya va kasbiy qiymatlar tizimini ongli tanlash** orqali shakllanadigan dinamik jarayon bo'lib, pedagogik faoliyatning sifat va samaradorligini belgilovchi asosiy omil sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ольховая Т.А. Концептуальные основы и результаты исследования проблемы становления субъектности студента университета [Текст] / Т.А.Ольховая// Педагогический журнал Башкортостана.- 2009. - №2. – С.10-21.
2. Maslow, Abraham H. Toward a Psychology of Being / Abraham H. Maslow // Martino Publishing. - 2011. -180 p.
3. Божович, Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте [Текст] / Л.И.Божович.- М.,1968. – 464с.
4. Немов, Р. С. Психология: Словарь – справочник: в 2-х ч. [Текст] / Р. С.Немов. – М.: Издво Владос – пресс, 2003. – Ч. 1. – 304 с., Ч 2. – 352 с.